

Een minder bekende Antwerpse humanist : Joachim Sterck van Ringelberg

door

LUC INDESTEGE

De naam Joachim Sterck van Ringelberg, of Joachim Fortius Ringelbergius, ontmoeten we niet zo vaak in de geschriften der geleerden die zich met het 16de-eeuwse humanisme bezighouden ; en voor zijn werk lijkt al evenmin veel belangstelling te bestaan. Misschien ligt de verklaring daarvoor in het feit dat hij een tweederangsfiguur is geweest ; misschien ook in de omstandigheid dat hij tijdens zijn kort en jachtig bestaan – hij is maar nauwelijks dertig geworden – de gelegenheid niet heeft gehad om duurzame bekendheid te verwerven¹.

Wanneer hij volgens berekeningen waarvoor hij zelf ons de sleutel aan de hand doet, in het jaar 1499 te Antwerpen geboren wordt, is het humanisme voor onze gewesten al lang geen vaag begrip meer, maar niets schijnt er op te wijzen dat het later voor dit kind een levensdoel zal worden. Niet in de zin weliswaar van een Erasmus b.v., die als exegeet van klassieke teksten, als vertaler van de Schrift, als schepper van oorspronkelijke werken, zoals *Moriae Encomium* en de *Colloquia*, de westerse beschaving zo diep zou beïnvloeden, maar wel als verspreider van kennis en wetenschap via een systeem door hem overdacht en waarvan de uitwerking volop in gang was toen de dood zijn plannen kwam vrijdelen. Ik meen dat wij Ringelberg moeten zien als een zoeker en een zaaier ; als een man die de wetenschap wil dienen en naar middelen en mogelijkheden zoekt om die wetenschap voor anderen toegankelijk te maken.

Om die doelstelling te verwezenlijken, schreef hij een aantal traktaten die hij voor een humanistisch-wetenschappelijke opleiding onontbeerlijk achtte en hij schreef ze in het Latijn, dat hij in al zijn klassieke zuiverheid wilde gehandhaafd zien.

1. Zie over R., J. N. Paquot, *Mémoires pour servir à l'histoire littéraire des dix-sept provinces des Pays Bas...* (Leuven, 1763-70, 18 delen), deel iv, p. 440-448. – *Biographie nationale de Belgique*, xix, kol. 346-359 (artikel H. Bosmans). – J. Overmann, Inaugural-Dissertation, Erlangen 1903 : *J. Ringelberg : ein humanistischer Pädagoge des 16. Jahrhunderts*. – H. De Vocht wijdt in zijn vierdelige *History of the foundation and the rise of the Collegium trilingue lovaniense, 1517-1550* (Leuven 1951-1955) enkele bladzijden aan 'the famous wandering, but short-lived, Humanist of our provinces...' (deel 11, p. 192-195).

Ringelbergs humanisme neemt geen genoegen met eruditio en sapientia alleen. Zijn belangstelling is niet beperkt tot het domein van de klassieke talen en de fraaie letteren, maar hij wil ook de natuurwetenschappen, de wiskunde, de cosmografie, enz., inschakelen in zijn pedagogisch systeem; het studieprogramma dat hij op het oog heeft, krijgt daardoor een encyclopedisch karakter. Of hij tegen die taak is opgewassen, zal de toekomst uitwijzen.

Een houtsnede in twee uitvoeringen en een penning met het jaartal 1529 hebben ons de gelaatstrekken van de dertigjarige bewaard. Ze geven het profielbeeld weer van een jonge man die peinzend voor zich uit blikte alsof hij mijmert over onopgeloste problemen².

Wel zegt Ringelberg dat hij in Antwerpen het levenslicht heeft aanschouwd, maar vertelt ons verder niets over afkomst of familie. Of Ringelberg een plaatsnaam is, of een geslachtsnaam, is onbekend. De familienaam Sterck kwam in de 16de eeuw wel in Antwerpen voor³ en is overigens in onze tijd niet uitgestorven⁴. In het traktaat over de opvoedkunde, *De ratione studii*, dat als zijn hoofdwerk geldt, deelt hij losjesweg enkele feitjes uit zijn leven mede. Het blijkt dat hij, ongeveer twaalf jaar oud, naar het Hof van Keizer Maximiliaan werd gezonden om er te worden opgevoed, maar een vijftal jaren later, toen hij dus ongeveer zeventien was, het Hof weer verliet om in Leuven te gaan studeren. Pas in januari 1519 vinden we zijn naam in het register van de universiteit⁵. Hij bekwaamt er zich in de *Dialectica* en de *Physica*, onder de leiding van Petrus Curtius, die hij noemt: „in omni literarum genere apprime eruditum”. Wat later kreeg hij plezier in de schrijfkunst. Hij had een herinnering bewaard aan de oefeningen in de calligrafie tijdens zijn verblijf aan het Hof van de Keizer, aan die kunstig gevormde, fraaie en gevarieerde letters, zodat hij een verzameling aanlei van een vijftiental verschillende soorten. Daar liet hij het niet bij, want hij wilde ook graag tekenen en schilderen. Een interessante mededeling is verder dat hij er zich op toegelegd had om kopergravures te maken, waarbij hij de verschillende bewerkingen beknopt aangeeft: het graveren (met een burijn) in de gepolijste koperplaat, het inkten en het afdrukken onder de pers: „artificium caelandi picturas in aere levigato

2. Zie mijn artikel *Joachim Sterck van Ringelberg, Humanist en encyclopedische geest*, in *Versl. en Meded. der Kon. Acad. voor Nederl. Taal- en Letterkunde*, 1972, blz. 73-97 en daarbij de reproductie van een zestiende-eeuwse houtsnede die Ringelberg voorstelt.

3. Zie H. De Vocht, *op. cit.*, II, 368-69.

4. J. F. M. Sterck, *Onder Amsterdamsche Humanisten*, Amsterdam, 1934, zegt, p. 55: 'wellicht behoorde hij (Fortius) tot mijn voorvaderen!'

5. *Matricule de l'Université de Louvain* (ed. A. Schillings), III, p. 598.

conversa in imaginis forma, ut appposito atramento eadem in charris multis premi possit" (*Opera*, p. 39).

En lustig babbelt hij verder over zijn jarenlange studietijd in Leuven, over zijn doceren van de wiskunde, de astronomie en het Grieks; over zijn bezorgdheid om het Latijn zo zuiver mogelijk te spreken en te schrijven, over het verlangen om zijn werk dat tot dusverre uit 21 delen bestaat, tot een aantal van honderd op te voeren. Maar terwijl hij over zijn werk spreekt, moet hij plotseling denken aan de mogelijkheid van een vroegtijdige dood; al is hij slechts dertig, hij wordt gekweld door galstenen: „Tametsi annum nunc solum trigesimum ago, spem tamen ademit calculi morbus, qui sollicitudine assidua ac dolore adfcicit mentem" (*Opera*, p. 46).

De duur van zijn verblijf te Leuven kan op nagenoeg tien jaren worden geschat. Hij heeft er hard gewerkt en er kennis gemaakt met humanisten en wetenschapsmensen. Buiten Petrus Curtius, noemt hij evenwel geen namen. Hij woonde er in het college 'De Lelie', hij had er gelegenheid om Erasmus te zien, om Vives te ontmoeten, maar een mededeling daaromtrent, die wij zo graag zouden te horen hebben gekregen, blijft achterwege. Dat Erasmus later, toen hij Leuven al lang verlaten had, wel waardering voor Ringelberg betoonde, blijkt uit een epigram dat hij hem in oktober 1528 opdroeg. In de herfst van dat jaar was Ringelberg op zijn zwerftochten in Basel aangeland en had er met Erasmus contact gezocht⁶.

Die tien jaren: van 1517 tot 1527 waren uiterst belangrijk voor de Leuvense universiteit⁷. In 1517 werd het Collegium Trilingue gesticht en datzelfde jaar, in de herfst, kwam Erasmus naar Leuven met de bedoeling er zich te vestigen. Zijn verblijf in de Dijlestad zou, met korte onderbrekingen, tot oktober 1521 duren. Door sommige theologen van Lutherse gezindheid verdacht, week hij uit naar een neutraal gebied.

In 1527, of ten laatste in 1528, komt aan Ringelbergs vast verblijf in de universiteitsstad een einde. Hij wenst zijn wetenschap aan de man te brengen. De gelukkigste maar ook de hardste tijd van zijn leven neemt daarmee een aanvang. Zoals al de humanisten, houdt hij van reizen en trekken. Zijn eerste reisdoel is Keulen en van daaruit trekt hij, na een drietal maanden, naar Mainz. Hij

6. Het epigram is te vinden in de *Opera*, p. 682. Voor de titelopgave van die *Opera* zie voetnoot 9. Het werd uitgegeven door C. Reedijk, in *The Poems of Desiderius Erasmus*, Leiden 1956, p. 340.

7. Cf. H. De Vocht, *op. cit.*, I, 231: 'The development which the study and teaching of Language and Literature had reached in Louvain in the second decennium of the xvth century, can be gauged from the history of the intellectual evolution of John Louis Vives, who, about 1525, was considered to form with Erasmus and Budé the literary triumvirate that dominated the first half of that century...'

keert voor korte tijd weer naar Keulen terug, de stad die geregeerd wordt door Johan von Rheidt, die bevriend is met Erasmus. Aan deze Johan von Rheidt zal Ringelberg later zijn *Institutiones Astronomicae* opdragen. Een volgende tocht brengt hem naar Heidelberg en van daaruit begeeft hij zich naar Basel, waar hij door Erasmus ontvangen wordt⁸. Over Freiburg trekt hij dan naar Straatsburg, van daar uit naar Mainz en Keulen, terug naar Antwerpen waar hij aankomt in het voorjaar van 1529. Hij toeft er evenwel niet lang want reeds in september van datzelfde jaar begeeft hij zich naar Parijs, waar hij de Ieperling Hyperius onder zijn leerlingen telt. Van Parijs gaat het verder naar Orléans, daarna naar Bourges, uiteindelijk ook naar Lyon. In al die plaatsen vindt hij een geestdriftig gehoor. In 1531 worden zijn verzamelde werken, een boekdeel van 687 pagina's, bij de Lyonese drukker Sebastianus Gryphius op de pers gelegd⁹. Merkwaardig genoeg vernemen we verder niets meer over zijn tochten. Ringelberg verdwijnt uit de circulatie en het vermoeden is gegrond dat hij datzelfde jaar 1531, of kort daarna, aan de kwaal waarover hij reeds vroeger had geklaagd, gestorven is.

In de zoëven geciteerde Lyonese editie van de *Opera*, zijn 27 verschillende traktaten van ongelijke omvang samengebracht. Daarin wordt gehandeld over taalkunde en filosofie, over wiskunde en cosmografie, benevens een aantal andere disciplines, zoals astrologie, geomantie, enz. Een afzonderlijke vermelding verdient het opvoedkundig traktaat *De ratione studii*, het belangrijkste en het meest bekende van Ringelbergs geschriften.

Wat allereerst opvalt in het opus van deze dertigjarige, is het aantal en de diversiteit van de behandelde onderwerpen. Ringelbergs interesse lijkt mateloos, maar bij nader toezien is het in overeenstemming met bepaalde tijdsstromingen en met de verzuchtingen, door velen gekoesterd, om de geheimen van de cosmos ontsluitend te zien. Deze opvattingen zijn kenmerkend voor de renaissance. Ringelberg is een kind van zijn tijd en hij gelooft in de mogelijkheden die de kennis en de verspreiding van wat wij de universele wetenschap zouden noemen, voor de ontwikkeling biedt van het individu.

Aldus is het te verklaren dat de literaire wetenschappen hem niet nader aan het hart liggen dan de exacte. Hij is er evenwel diep van overtuigd, dat een grondige talenkennis – die van het

8. P. S. Allen, *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami*, vii, 2058. In een brief van 1 oktober 1528 aan J. von Rheidt, zegt Erasmus, sprekende over Ringelberg: 'Joachimus mihi vehementer placet... Vocabo hominem ad convivium...'

9. *Ioachimi Fortii Ringelbergij Andouerpiani opera, quae proxima pagina enumerantur*. Apud Gryphivm Lvgdvni, anno M.D.XXXI.

Latijn en het Grieks – daarbij de dialectiek en de rhetoriek, bij de studie en de verklaring van de wetenschappelijke problemen onmisbaar zijn.

Ringelberg is een enthousiaste natuur. Hij raakt in vervoering als hij naar de besterde hemel kijkt¹⁰ en hij legt een verband tussen die vervoering en de kennis van de hemellichamen die hij tijdens een jarenlange studie, getoetst aan de praktijk van het lesgeven, heeft opgedaan. Het is wel typisch dat hij er op uit is een verklaring te verstrekken voor de gevoelens die hem bezielen¹¹.

De navorsingen van sommigen van zijn tijdgenoten hebben hem natuurlijk niet onberoerd gelaten en hij vertelt dat hij zijn licht heeft opgestoken bij de Duitsers, de Fransen, de Italianen en de Hebreuwen. Eigenaardig genoeg, spreekt hij niet over zijn geleerde tijdgenoten, over mannen zoals b.v. Baersius en Gemma Frisius, die hij te Leuven aan het werk kan hebben gezien, of over wier activiteit hij berichten kan hebben vernomen¹².

Een speling van het toeval was het, dat Ringelberg die zo sterk in de evolutie van de wetenschap geloofde, zich op de drempel van het Kopernikiaanse tijdvak, nog als een Ptolemeër betoonde en als zijn rotsvaste overtuiging te kennen gaf: „Terram in orbis medio consistere experimentis haud dubiis constat”¹³.

De theorieën die hij uiteenzet in zijn traktaten over de astronomie, de astrologie, de cosmografie enz., hebben sinds lang hun waarde en betekenis verloren, maar voor zijn tijdgenoten zijn zijn inzichten en opmerkingen ongetwijfeld van belang geweest. In nog sterkere mate wellicht is dit het geval geweest met geschriften zoals de *Horoscopus*, *Geomantia*, *de Urina non visa*, *de Interpretatione somniorum* en *Experimenta*. Ongetwijfeld zijn die bij een ruim publiek in de smaak gevallen. Het experimenteren met gegevens die aan de realiteit ontsnappen, of die in de sfeer van het geheimzinnige op onthulling wachten, heeft de mensen in de Renaissancetijd sterk aangetrokken. Zoals alles trouwens wat verband houdt met toverij en magie.

10. 'Nihil me pertraxit ad altiora, nisi sola coelestium rerum cognitio' (*Opera*, p. 342).

11. 'Multi forsitam iisdem studijs sunt dediti, qui tantum gaudium non sentiunt, sed fortasse coeli motus et pulchritudo non similiter illis impressa est ac mihi, qui eam semper in pectore servo, qui per multos annos in ijs rebus versatus sum. Id vere possum dicere me hanc artem plus centies et quinquagies docuisse, nec eam dimittam quoad vivam' (*Opera*, p. 344).

12. Baersius, alias Vekenstyl, is de auteur van het in 1528 te Leuven gepubliceerde werk: *Tabule perpetue longitudinum ac latitudinum planetarum noviter copulate ad meridiem alme universitatis lovaniensis...* Van Gemma Frisius verschenen *De Principiis Astronomiae & Cosmographiae*, te Leuven en te Antwerpen, in 1530.

13. *Opera*, p. 427.

De magie heeft de hele Middeleeuwen door, maar vooral tijdens de Renaissance een grote rol gespeeld. Het magisch principe wordt volgens Giordano Bruno in verband gebracht met de wijsheid: „Magus significat hominem sapientem cum virtute agendi”¹⁴. De Magus is dus een wijze die weet hoe hij handelen moet. De wetenschap is een macht waarin de krachten der natuur besloten zijn en het komt er op aan die krachten tot ontwikkeling te brengen. Cornelius Agrippa en Theophrastes Paracelsus hebben aan de magie grote krachten toegekend, maar ook de geneesheer en mathematicus Hieronimus Cardanus is voortdurend bezig met het proberen van nieuwe experimenten, of het stellen van wiskundige problemen. Het onderscheid tussen die onrustige geesten en hun tijdgenoot Ringelberg, ligt in het feit dat de Antwerpse humanist eerder een ordenende geest is, een man die de gegevens rangschikt in plaats van zich met direkte navorsing bezig te houden.

Het vorsingswerk zelf maakt zich in vele gevallen de experimentele ervaringen ten nutte van de antieke schrijvers. Dat antieke en ook middeleeuwse auteurs geëxcerpeerd werden door de beoefenaars van de natuurwetenschap tijdens de Renaissance, ligt voor de hand en het is lang niet makkelijk om de oorspronkelijke visies van de overgenomen opvattingen te onderscheiden. Een zo veelzijdig begaafd man en kunstenaar als Leonardo da Vinci schijnt b.v. heel wat meer te hebben overgenomen en ontleend aan oudere schrijvers dan tot in vrij recente tijd werd aangenomen¹⁵. Men dient dan ook uiterst voorzichtig te werk te gaan als het er op aankomst een oordeel te formuleren over de ‘oorspronkelijkheid’ van een auteur uit de Renaissance.

In verscheidene van Ringelbergs traktaten treffen we opmerkingen en beschouwingen aan van zeer uiteenlopende aard, waarvan men zonder overdrijving zeggen kan dat letterlijk iedereen er wat aan hebben kon. Iedereen die zich de moeite getroost het geschrift in handen te nemen.

Laten we ter illustratie even zijn traktaatje *Experimenta* ter hand nemen en van naderbij bekijken. Het telt slechts negen bladzijden, formaat in-8°, maar deze *nugae*, zoals Ringelberg ze noemt, bevatten een verzameling wenken en voorschriften, kunstgrepen en huismiddeltjes naast spelletjes en experimenten klaarblijkelijk door de auteur zelf ondernomen of gewoon afgekeken.

14. In Eugenio Garin, *Medioevo e Rinascimento*, Bari 1954, leze men daarover het hoofdstuk *Magia e astrologia nella cultura del Rinascimento*, p. 150 e.v., inzonderheid p. 152-53.

15. Zie b.v. E. J. Dijksterhuis, *Renaissance en Natuurwetenschap*, in *Mededelingen der Kon. Ned. Akademie voor Wetenschappen*, afd. Letterkunde, Amsterdam 1956, p. 186.

Aldus zet Ringelberg zijn *Experimenta* in met een huismiddeltje tegen het neusbloeden en eindigt met vernuftige letterspeltjes. Maar daartussen in maken we kennis met stukjes als de volgende : als de buik van een vrouw bij zwangerschap links welft, is dat een teken dat er een meisje verwekt werd ; welft hij rechts, dan kan men een jongen verwachten. Hij heeft het even verder over een soort van zout dat ammoniak wordt genoemd ; als men dit met water vermengt maakt het de zwarte letters wit, zodat er geen verschil bestaat in kleur met het papier. Verder : wat met aluinpoeder geschreven wordt is niet leesbaar, tenzij men het beschreven blad in het water dompelt. Bij sommige experimenten noteert hij dat hij ze van horen zeggen kent. Dit is nl. het geval voor een bepaalde soort hazelnoot, waaruit een slang kan worden geteeld. In die hazelnoten zegt hij, zit een worm. De noot wordt gekraakt met een ijzer maar zo dat de worm ongedeerd blijft. Samen met de noot wordt hij dan in schapemelk gelegd en aan de zon blootgesteld, eerst in een klein kommetje dat voor het grootste gedeelte is afgedekt. Dit moet dagen lang worden volgehouden en ten slotte merkt men hoe de slang in haar ware gedaante en afmetingen tot ontwikkeling komt ¹⁶.

In de *Experimenta* zit meer stof dan in het bestek van deze lezing kan worden behandeld. Er zou een interessant artikel aan gewijd kunnen worden. Maar intussen moeten wij onze uiteenzetting verder zetten. Het valt op dat Ringelberg zijn betoog vaak staaft met verhaaltjes en anekdoten. Hij is bedacht op een levendige betoogtrant. Hij spreekt niet ex cathedra. Hij zondert zich niet af in een ivoren toren. Hij is niet mensenschuw en bewijst graag een dienst, als hij er tenminste op rekenen kan dat men zijn uiteenzetting aanhoort.

Het komt voor dat hij een reeks uiteenlopende thema's behandelt in een en hetzelfde werk, zoals in het traktaat dat hij de titel *Chaos* geeft, zinspelend daarbij op de Latijnse definitie van het woord : Quaedam rerum omnium sine ulla forma confusio. Deze *Chaos* mag niet verward worden met zijn *Chaos Mathematicum*. Vergeleken met zijn beknopt traktaatje over de *Arithmetica*, waarin de elementaire bewerkingen zoals optelling, aftrekking, vermenigvuldiging en deling worden behandeld, brengt de *Chaos Mathematicum* wél iets nieuws, dat door de wetenschapsmensen van zijn tijd gretig aanvaard en bediscussieerd werd ¹⁷.

16. Het traktaatje *Experimenta* beslaat in *Opera*, pagina's 606 tot 615.

17. Dit wordt aangetoond door de Duitse geleerde Moritz Cantor, in zijn *Vorlesungen über die Geschichte der Mathematik*, Leipzig, 1894-1901.

Een aantal kleinere geschriften moet hier buiten beschouwing blijven maar wij blijven even stil staan bij twee werken, nl. *De Homine* en het reeds meer vermelde *De ratione studii*.

Bij een titel als *De Homine*, is onze aandacht gespannen. De mens 'humanior', beschaafder, bewuster van zijn conditie, met een woord 'menselijker' doen worden, of pogingen daartoe te ondernemen, is het ideaal waarnaar al de humanisten van het eerste uur hebben gestreefd. Maar de mens een hogere status toekennen, onderstelt dat men van zijn waarde, van zijn uitzonderlijke positie op deze aarde overtuigd is. Nu is die overtuiging vrij laat in de geesten doorgedrongen en het is voor een groot deel te danken aan de filosofie van de Renaissance in Italië, dat een nieuwe visie op de mens langzaam veld kon winnen. Hoe daarbij niet te denken aan Marsilio Ficino en zijn hoofdwerk: *Theologia Platonica*; en aan Pico della Mirandola en diens *De Hominis Dignitate*.

Ringelbergs traktaatje zet in met een aantal algemene definities die uitsluitend betrekking hebben op het fysiologische aspect: conceptie, geboorte, groei en verval, aangevuld met enkele beschouwingen over de broosheid van het leven. De mens is een wezen dat door „de grote Bouwmeester van het Helal”, is geschapen en begiftigd met een lichaam en een ziel. De onderscheiden begrippen: geest en rede, gedachte en herinnering zijn aanleiding tot korte digressies. Over de plaats waar de ziel in het lichaam huist worden spitsvondige verklaringen gegeven. Zoals de meeste humanisten van zijn tijd, heeft ook Ringelberg de invloed ondergaan van het Neo-Platonisme. Duidelijk spreekt dit b.v. uit het paragraafje „De summo Bono”, waarin hij een aantal filosofen en moralisten uit de Oudheid citeert zonder een eigen opinie naar voren te brengen. De definitie van de Schoonheid neemt hij tekstueel van het Neo-Platonisme over: „Pulchritudo nihil aliud quam summi boni splendor est, fulgens in ijs, quae oculis, auribus, mente percipiuntur; perque illa ad bonum ipsum, visum, auditum, mentemque convertens”. En aan deze definitie wordt verder de verhouding gekoppeld die er tussen Schoonheid en Deugd moet bestaan: „Quo fit ut, ut pulchritudo circulus quidam lucis divinae sit, a bono manans, in bono residens: per bonum et ad bonum perpetue reflexus”¹⁸.

De Homine gunt ons een blik in Ringelbergs geestelijke wereld. Het is een fysiologisch traktaat met filosofische inslag. Onwillekeurig denken wij hierbij aan een geschrift van een tijdgenoot van Ringelberg, de sprankelende *Fabula de Homine*, van Vives. Het is wel eigenaardig dat Ringelberg en Vives tweemaal hetzelfde thema

18. Beide citaten zijn genomen uit de *Opera*, p. 642.

hebben behandeld. Naast *De Homine*, van de Antwerpse humanist, staat Vives' *Fabula de Homine*; naast Ringelbergs *De ratione studii*, bezitten we van Vives' hand een *De ratione puerilis*. Dit laatste werkje dateert van 1523, zodat mag verondersteld worden dat Ringelberg er kennis van genomen heeft. J. Overmann heeft die veronderstelling tot zekerheid gemaakt, zoals verder zal worden aangetoond. De *Fabula De Homine* moet Vives geschreven hebben omstreeks 1518, toen hij te Leuven verbleef. Het lijkt niet aanemelijk, dat Ringelberg deze tekst niet zou hebben gekend.

Vergelijkt men de twee traktaten, die de mens als onderwerp hebben, dan wordt men spoedig gekonfronteerd met het creatieve, speelse element van Vives' *Fabula*. Daarop duidt reeds de aanhef van het geestig stukje dat aldus inzet: „Libet mihi a ludis fabulisque auspicari hanc meam de homine dissertationem, quoniam et homo ipse ludus ac fabula est” en dat in een mythologische aankleding de waarde en de betekenis van de mens op aarde in het licht stelt. Dit speelse element ontbreekt bij Ringelberg nagenoeg geheel. Vanzelfsprekend verschilt zijn opzet van die van Vives, hij laat de fantasie achterwege, hij wil enkel de wetenschap dienen.

In de opdracht van *De Homine*, gedateerd juni 1529, en gericht aan de Antwerpse Stadsmagistraat, vermeldt Ringelberg even zijn Antwerpse afkomst en opvoeding¹⁹. En verder laat hij zich verleiden tot een uitbundige lofspraak ten aanzien van zijn vaderstad die naar zijn opinie, al de andere steden die hij op zijn reizen heeft bezocht, wel verre overtreft. Hij noemt zich „civis et alumnus” van Antwerpen, poorter en kwekeling dus van de Scheldestad en uit zijn slotwoord is op te maken dat hij zijn boekje graag in de handen zou zien van de „adolescentes et liberi vestri”²⁰.

Of deze verzuchting weerklank heeft gevonden, is niet bekend. Of de Antwerpse onderwijswereld van de tijd, met een werkje als het hier behandelde, iets kon aanvangen, blijft een open vraag. Het is trouwens helemaal niet zeker of de jonge Ringelberg, door mannen als Buscodicensis, Grapheus en Petrus Aegidius zelf, die het in de jaren twintig der 16de eeuw te Antwerpen voor het zeggen hadden, ernstig werd opgenomen²¹. Ringelberg treedt maar de drie of vier laatste jaren van zijn leven buiten de muren van zijn studeerocel. Wellicht leek hij in 1529, voor de oudere collega's, een man die bliksemsnel carrière wenste te maken. Misschien kwam zijn werk en streven hen niet erg overtuigend voor. Hoe dan ook,

19. '... quae me in lucem aedidit atque educavit' (*Opera*, p. 622).

20. *Opera*, p. 623.

21. Zie b.v. Fl. Prims, *Het Ontluiken van het Humanisme te Antwerpen*, in *Verslagen en Mededelingen van de Kon. Vl. Academie voor Taal- en Letterkunde*, 1938, p. 523-551.

over een tegemoetkoming van de stad Antwerpen, over enige aanmoediging of waardering ten overstaan van Ringelberg, is niets bekend.

De humanisten die bij de antieke schrijvers der Oudheid het voedsel voor hun geest hadden gevonden en er op uit waren om hun tijdgenoten daarin te laten delen, moesten noodzakelijkerwijze de bodem voorbereiden waarin het goede zaad kon worden uitgestrooid. Hun taak bestond er voor een goed deel in dit ideaal via opvoeding en onderwijs naderbij te komen. Pas als het onderwijs in nieuwe banen kon worden geleid, kon men denken aan een hervorming van de maatschappij.

Ringelberg heeft ongetwijfeld die opvatting, dat ideaal tot het zijne gemaakt. Een aanloop tot de vernieuwing van de studiemethode vinden we in zijn *De ratione studii*, het traktaat dat reeds meer ter sprake is gekomen. Dit werkje bevat inderdaad een leer- en levensprogramma en biedt de lezer meer dan de titel laat veronderstellen. We mogen het als een synthese beschouwen van Ringelbergs streven naar het volbrengen van iets groots, iets nieuws op het terrein van de opvoedkunde en het onderwijs. Hij heeft niet het voorrecht gehad, zoals Erasmus, Vives en tal van anderen, aangezocht te worden door een vorst of een prins, tot het schrijven van een traktaat over opvoedkunde. Hij heeft niet de kans gekregen om met pedagogische theorieën uit te pakken, ten behoeve van koningskinderen of erfprinsen. Heeft men het hem misschien kwalijk genomen dat hij zelf zijn vroege opleiding aan het Hof van de Keizer had genoten maar daar weg was gegaan zonder er grote kennis te hebben vergaard? Hij is, zwaar bepakt, door vele landen getrokken en voelde zich maar gelukkig wanneer hij mensen aantrof, jonge mensen in de eerste plaats, die bereid waren naar zijn woord te luisteren.

Het werk, dat ingedeeld is in 39 kapittels van ongelijke lengte, begint met de noodzakelijkheid te onderstrepen een bepaalde doelstelling voor ogen te houden en zich daarnaar te richten. Drie graden onderscheidt hij in het verwerven van de kennis: de normale, de meer dan gewone en ten slotte, de hogere kennis die de normale grenzen overstijgt en het geniale benadert. Zijn voorkeur gaat naar de derde graad. Hij droomt van een leerschool voor het genie!

Grote aandacht wordt in zijn traktaat besteed aan de morele kwaliteiten van de studerenden, aan een uitgelezen programma, aan een praktische levensinrichting en aan de manier om lichaam en geest te harden. De pedagoog stelt hoge eisen aan zichzelf en aan de anderen. Wat moeten de leergierigen zich niet alles eigen maken! Om te beginnen, de zeven kunsten, de Artes met Gram-

matica, Dialectica, Rhetorica, enzovoort. Hij geeft hierbij de auteurs op die voor elk van die vakken dienen gelezen. Overwegend antieke schrijvers natuurlijk, toch ook eigentijdse zoals een Lorenzo Valla, de man wiens *Elegantiae* vele jaren vroeger Erasmus hadden bekoord ²².

De aspirant-geleerden moeten eveneens de Wetten en het Recht bestuderen, want die liggen aan de basis van het Staatsbestel. Ze dienen iets af te weten over de Geneeskunde en natuurlijk moeten ze ook een theologische scholing doormaken. Daarbij dienen ze in het oog te houden dat de beste manier om zijn geloof te beleven, die is welke er in bestaat een goed leven te leiden ²³.

Het nieuwe licht echter niet zozeer in de leervakken zelf, maar wel in de opvattingen en methodes bij het onderricht en bij de zelfstudie. Wie kennis wil vergaren, zegt Ringelberg, moet vrij zijn en niet gehinderd. Hij moet graag studeren, graag doceren en graag schrijven. Voor onze auteur is het beste middel om zich in de leerstof in te werken, het doceren van die stof. Er mag dan ook geen gelegenheid verzuimd worden om als lesgever op te treden.

Ook het schrijven is uiterst belangrijk. Door schrijven dient te worden verstaan : de geestesinspanning, de materiële bezigheid en ten slotte de uitgave van het geschrevene. Nu bestaat er volgens de schrijver van *De ratione studii*, bij sommige studerende en zekere afkeer van het schrijven, aan de grond waarvan een gevoel van verveling ligt, van tegenzin om naar de pen te grijpen.

In een apart paragraafje : „Qua ratione vitare possis in scibendo taedium”, doet hij een beroep op de wilskracht van de student. Maak het met uzelf uit, zegt hij, dat ge u het avondmaal zult ontzeggen indien ge niet het aantal pagina's en het aantal verzen hebt geschreven die ge u had voorgenomen te schrijven ²⁴.

Hij geeft toe dat het schrijven moeilijk is, dat het zwaar valt en maar weinigen gegeven wordt. Maar precies daarom, betoogt hij, moet je er op uit zijn. Wat moeilijk is moet als een spoorslag werken.

In dit verband vertelt hij een en ander over zijn experimenteren met de calligrafie en herinnert zich weer de kanselarijstijl, waarmede hij in zijn jeugd aan het Hof van de Keizer vertrouwd werd gemaakt. Ook hierin weer toont hij zich een kind van zijn tijd,

22. Voor de grammatica zijn dat : Diomedes, Perottus en Valla ; voor de dialectica : Aristoteles ; voor de rhetorica : Cicero en Fabius ; voor de astronomie : Proclus en Aratus, voor de astrologie : Julius Firmicus ; voor de cosmografie : Ptolemeus ; voor de geografie : Pomponius Mela en voor de geometrie : Euclides.

23. 'Optime heic officio fungi suo videtur, qui studet bene vivere' (*Opera*, p. 26).

24. 'Statue ac nove voluntate firma te eo die non coenaturum, quo non tot paginas, non tot versus ut decreveras, scripseris' (*Opera*, p. 37).

want te beginnen met de eerste jaren der 16de eeuw, vinden de calligrafische Schriftmodellen en Schrijfboeken een grote verspreiding²⁵. Het ligt evenwel niet in Ringelbergs plannen om als schrijfmeester te fungeren; hij interesseert zich alleen voor het mooi-gevormde geschrift en voor het decoreren van grote initialen²⁶, zoals hij zich trouwens ook voor het graveren en schilderen interesseerde en daarmee niet alleen stond, want het is bekend dat b.v. ook Erasmus zich daarin tijdens zijn jeugdjaren schijnt verlustigd te hebben²⁷.

Het kapittel over het schrijven kan worden besloten met even aandacht te besteden aan de manier waarop Ringelberg zijn boeken schreef. Een naar onze moderne opvattingen, ongetwijfeld originele manier die in de 16de eeuw efficient kan hebben gewerkt maar die op onze dagen maar matig succes zou hebben.

We laten onze auteur even aan het woord: „Vertel de drukker, zegt hij, dat je hem een boek te drukken zal geven, ook al is daar nog geen enkele bladzij van geschreven. Het schrijven is makkelijker als het met kleine beetjes gebeurt en als de drukker je iedere dag om zijn vellen vraagt”²⁸. Ringelberg zorgt er evenwel voor dat hij het hele corpus van het werk van te voren in zijn hoofd heeft. Daarna noteert hij de verschillende kapitels op een groot, houten bord en gaat na of ze goed samenhangen. Acht hij het nodig hier of daar wat aan toe te voegen, iets te schrappen of iets te wijzigen, dan doet hij dat. Terwijl zijn geest nog fris is, begint hij de titels van de verschillende hoofdstukken op afzonderlijke bladen uit te werken. Dan worden de bladen op het houten bord gerangschikt en de titels in heel groot formaat geschreven, zodat hij op die manier het plan van zijn werk met één blik kan over-schouwen.

Het is tijdens de laatste jaren van zijn leven, van zijn zwerversbestaan, dat hij zijn werken op de hier aangegeven manier heeft gecomponeerd. Aan rustig werken heeft hij wel niet gedacht. Onophoudelijk trekt hij van de ene plaats naar de andere. Zijn

25. A. S. Osley, *A check-list of xvith and xviiith century writingbooks*, in *Philobiblon*, 1971, p. 183-206.

26. Hij vertelt (*Opera*, p. 38-39) dat hij een grote initiaal A heeft versierd, drie of vier palmen hoog en zo gecomponeerd, dat er in het rechter gedeelte veelkleurig loofwerk werd aangebracht, terwijl links een boom te zien is, uit wiens holte, even onder de kruin, een kind zich klaar maakt om een dier dat op de grond ligt met een speer te doorboren.

27. In een brief aan zijn vriend Sasboud, vermoedelijk uit 1488, schrijft de jonge Erasmus o.a.: 'Ut autem serio loquar, quos flosculos dixeris non video; nisi forte libellum illum, in quo quosdam tibi flores, cum una essemus, depinxeram' (Zie P. S. Allen, *Opus Epistolarum...*, I, 16).

28. Dic chalcographis parent sese, librum te dare velle excudendum, etiam si ne paginam quidem paraveris... Facillime scribo pedetentim dum quotidie typographus suas exigit chartas' (*Opera*, p. 40).

stelregel is dat men nooit lang op dezelfde plaats mag blijven. Hij wil nieuwe gezichten om zich heen zien, hij wil telkens weer met andere toehoorders van gedachten kunnen wisselen. Daarvandaan ook die eigenaardige trek, die we zelden of nooit bij de humanisten aantreffen, namelijk zijn afkeer voor de „lectio solitaria”. Daartegenover biedt de studie in gemeenschap zo vele voordelen, want de aanwezigheid van anderen wekt op tot een juister begrip.

Zijn dieet is zeer sober. Hij gunt zich slechts enkele uren nachtrust, neemt op zijn tochten genoeg met een bed van planken en stenen, om zijn lichaam te harden. Het gebeurt vaak dat hij twaalf uren aan een stuk les geeft, en, met die prestatie nog niet tevreden, stopt hij loden staafjes in zijn wambuis, zodat hij met moeite rechtop kan lopen²⁹. Deze spartaanse levenswijze heeft ongetwijfeld een nefaste invloed gehad op zijn gestel en zijn gezondheid voortijdig ondermijnd. .

Ringelberg is afkerig van geld en bezittingen. Geleerdheid en rijkdom zijn volgens hem maar moeilijk met elkaar te verzoenen³⁰. Hij neemt slechts weinig bagage op zijn tochten mee. Misschien kan daaruit de hebbelijkheid worden verklaard (maar moeilijk goedgepraat) om de teksten die hem in een bepaald boek interesseren er gewoon uit te halen en de resterende folio's te verkopen! Wie zich voor het verhaal daarvan interesseert, kan het nalezen op p. 58 van de *Opera*.

Er is iets jachtigs in hem, dat misschien alleen te verklaren is door de wil die hem drijft om zoveel nuttige arbeid te verrichten als maar enigszins doenlijk is. Hij doet soms denken aan de reeds meer genoemde Hieronimus Cardanus, die op zijn vijfenzeventigste levensjaar zijn autobiografie schrijft, een werk dat enkel met het sprankelende levensverhaal van Benvenuto Cellini kan vergeleken worden. Ook Cardanus' leven is er een van ontbering, tegenspoed en rampen allerhande, maar het wordt vrijgekocht door de geniale vondsten en ontdekkingen, door het rusteloos ijveren van de geest die niet kon bedwongen worden.

Ook in Ringelbergs karakter en optreden zijn er van die geniale flitsen. Hij wil al het wetenswaardige, uit de meest verscheiden disciplines, in een vorm samenvatten die overzichtelijk is. Hij wil de oude denknormen aanpassen aan een nieuw systeem, een encyclopedisch systeem waarvan hij de hoogste verwachtingen koestert. De opvatting en de indeling van zijn werk duidt in die richting, evenals het plan om een zo groot mogelijk aantal thema's op systematische wijze te behandelen. In die zin is het, dat de titel

29. 'In vestibus interioribus aliquando consuo plumbum dissectum in minutas laminas, tanti ponderis, ut utraque manu universam levare molem vix possim. Has induo mane, has robur corporis commode sustentat' (*Opera*, p. 52).

van zijn volledig werk, in Basel uitgegeven, dient te worden begrepen. Die titel luidt : *Ioachimi Fortii Ringelbergij Andoverpiani lucubrationes vel potius kuklopaideia...* Basileae apud Bartholomeum Westhemerum, anno M.D.XLI.

Het is het lot geweest van tal van geleerden uit de Renaissance, dat hun werk en streven pas veel later, eeuwen later soms, erkenning en waardering vond. Ongetwijfeld heeft het oeuvre van de Antwerpse humanist velen tot de studie van de wetenschap aangespoord, anderen bepaalde thema's in de hand gespeeld die zij in hun geschriften verder hebben ontwikkeld.

Ringelberg heeft immers een zij het ook kleine kring van bewonderaars en vrienden gehad, die gretig zijn woorden in zich opnamen. Over een van hen, de geboren Ieperling Andreas Gheeraerds, meer bekend onder zijn verlatijnste naam Andreas Hyperius, dient iets meer te worden gezegd³⁰. Geboren te Ieper in 1511, was hij in 1528 naar Parijs gegaan om er aan het Collège Calvi te studeren. Daar was hij een jaar of wat later in de gelegenheid om Ringelberg aan het woord te horen. De Antwerpse humanist schijnt grote indruk op de jonge Ieperling te hebben gemaakt, zoals blijkt uit een *laudatio* die Hyperius over Ringelberg gehouden heeft voor de Parijse Senaat (en die is opgenomen in de *Opera*, p. 672-681). Op die *laudatio* heeft Hyperius een epigram laten volgen dat ik hier overneem³¹ :

Delicium terrae gens Battava laudet Erasmum,
Agricolam Phrysius cantet, in astra ferat,
Barlandos referat nunc clara Zelandia doctos,
Dorpius & magnum sit decus usque suis,
Longolium sequitur iam Ringelbergius autor,
Aedidit hunc nobis terra Brabanta virum,
Pierides vestrum decus hoc redamate sorores
Pieridum decus hoc, vos redamata viri.

Het is een interessant stukje omdat de voornaamste vertegenwoordigers van de humanistische wetenschap in onze gewesten, te beginnen met Erasmus, Agricola, Barlandus, Dorpius en Longolius tot en met onze Ringelberg, er in worden vernoemd.

Wat verder Hyperius betreft, ook hij was een onrustige geest, een humanist in de echte zin van het woord, die na lange zwerftochten zijn leven beëindigde als professor in de theologie te Marburg, waar hij in 1564 overleed. Hij schreef een groot aantal werken en ging tijdens zijn verblijf in Duitsland tot het protestantisme over.

30. Zie over Hyperius, J. N. Paquot, *Mémoires...*, deel xvii, p. 185-201.

31. *Opera*, p. 682.

Een woord nog over de invloed die Ringelberg ongetwijfeld heeft ondergaan bij het redigeren van zijn *De ratione studii*.

J. Overmann heeft, zoals reeds werd gezegd, een aantal punten in Vives' traktaat over de opvoeding van de kinderen aangestipt die overeenkomst vertonen met bepaalde punten in Ringelbergs traktaat³².

Waar echter tot dusverre nog niet op gewezen werd, is een mogelijke beïnvloeding door de dialoog van Erasmus over de juiste uitspraak van het Grieks en het Latijn. Dit werk verscheen in 1528 en Ringelberg zal het vermoedelijk wel gekend hebben. Het is mij b.v. opgevallen dat de twee gesprekspartners uit Erasmus' dialoog, Leo en Ursus, er opvoedkundige principes op nahouden die in de richting wijzen door Ringelberg gepreconiseerd. Ik verwijs hierbij naar mijn artikel in de Verslagen en Mededelingen van de Kon. Acad. voor Nederl. Taal- en Letterkunde, 1972, waar ik ter illustratie van deze stelling een passus uit de *Dialogus de recta Latini Graecique sermonis pronuntiatione*, in Nederlandse vertaling meedeel (p. 95-96).

Ringelbergs verzamelde werken die voor het eerst in Lyon het licht hebben gezien, schijnen in de geleerde wereld wel ophef te hebben gemaakt. In een onlangs verschenen artikel van de Engelse professor K. H. Francis³³ wordt Ringelbergs werk als een mogelijke bron beschouwd van Rabelais' *Pantagruel*. Rabelais, die als een van de grootste letterdieven doorgaat³⁴ zou volgens Francis bepaalde ideeën en voorstellingen uit Ringelbergs *Experimenta*, en zelfs uit diens *Chaos Mathematicum* alsmede uit *De Ratione studii*, hebben overgenomen. Francis citeert enkele parallele plaatsen in de werken van onze auteur en in *Pantagruel*, zonder evenwel het thema volledig uit te diepen.

Nadat het werk van Ringelberg vooral dan zijn traktaat *De Ratione studii*, tot een eind in de 17de eeuw lezers had gevonden, trad in de daarop volgende eeuwen de stilte in.

In Nederland treffen we in de jaren twintig van de zeventiende eeuw, een enthousiaste uitgever aan van *De ratione studii*, nl. Thomas Erpenius, die in de inleiding tot de nieuwe editie die hij van dat werk bezorgt (Leiden, I. Maire, 1622), omstandig verhaalt hoe hij als jonge man, vijandig had gestaan tegenover de studie en

32. J. Overmann, *op. cit.*, p. 18, 19, 21, 22, 25, 35, 36...

33. K. H. Francis, *Some popular scientific myths in Rabelais: a possible source*. - *Offprints from Studies in French Literature* presented to H. W. Lawton. Manchester University Press, 1968, p. 121-134.

34. Vgl. de in dit artikel geciteerde uitspraak van de Rabelais-kenner W. F. Smith, daterend van 1914: 'I am working at certain points in the great Man, and detecting more borrowings, so that there will not be left much that is original soon'.

dank zij de lektuur van Ringelbergs traktaat, tot betere gevoelens werd bekeerd.

Van een soortgelijke, postume waardering in Zuid-Nederland, is voor zoverre wij weten, niets bekend.

Het ware te wensen dat dit anders werd. Ringelberg blijft immers een uiterst aantrekkelijke figuur, waarvan het werk vooral met het oog op de groeiende belangstelling voor de geschiedenis van de wetenschap, verdient weer te worden bestudeerd³⁵. Het heeft, naar het mij voorkomt, nog lang niet al zijn geheimen prijsgegeven.

35. Originele edities van Ringelbergs werken behoren tot de grote zeldzaamheden. Kort geleden werd een facsimile-editie van de Lyonese uitgave der *Opera* in de handel gebracht. Een initiatief dat kan worden toegejuicht. Het werk verscheen als vol. 3 in de reeks *Monumenta humanistica Belgica*, bij B. De Graaf, Nieuwkoop, 1967.